

KS. BOGUSŁAW MIGUT

TEOLOGIA WIERNA MISTERIUM WEDŁUG ODONA CASELA OSB (1886-1948)

Znane jest w teologii stwierdzenie, że Odo Casel jest twórcą teologii misteriów, zwanej też teologią misteryjną. Nazwa „teologia misteryjna” wskazuje jednak bardziej na model teologii i samo jej rozumienie, a w mniejszym stopniu na jej przedmiot. Mniej znany jest jego oryginalny sposób pojmowania teologii, bezpośrednio wynikający z teologii misteriów¹ Rozumienie teologii przez Casela ujawnia się w jego nauczaniu o istocie chrześcijaństwa. „Chrześcijaństwo w swoim pełnym i pierwotnym znaczeniu, «Ewangelia Boga» albo «Chrystusa», nie jest religijnym lub teologicznym systemem naukowym, lecz «tajemnicą» w znaczeniu Pawłowym, tzn. objawieniem Boga ludzkości przez Bożo-ludzkie czyny, pełne życia i mocy; i przez to objawienie i udzielanie łaski możliwe jest przejście od ludzkości do Boga, wejście zbawionego Kościoła do Ojca wiecznego, przez ofiarę pełnego oddania i wynikające z tego przemienienie”²

Ks. dr BOGUSŁAW MIGUT – adiunkt Katedry Teologii Liturgii w Instytucie Liturgiczno-Homiletycznym KUL; adres do korespondencji: ul. Bernardyńska 11/8, 20-109 Lublin; e-mail: bmigut@kul.lublin.pl

¹ Por. M. Stuflesser. *Memoria passionis. Das Verhältnis von lex orandi und lex credendi am Beispiel des Opferbegriffs in den Eucharistischen Hochgebeten nach dem II. Vatikanischen Konzil*. Altenberge 2000 s. 39-41; B. Migut. *Casel Odo*. W: *Leksykon teologii fundamentalnej*. Red. M. Rusecki. Lublin–Kraków 2002 s. 182-184.

² O. Casel. *Chrześcijańskie misterium kultu*. Tł. M. Wolicki. Kraków 2000 s. 75-76 (oryg. *Das christliche Kultmysterium*. Regensburg 1935).

1. MISTERIUM CHRYSYTA JAKO RDZEŃ TEOLOGII

Chcąc to właściwie zrozumieć, należy odwołać się do jednego z największych mistrzów teologicznych wszystkich czasów – św. Tomasza z Akwinu. Najpierw z tego powodu, że Casel na początku XX wieku szuka syntezy teologii, zasady jednoczącej wiedzę teologiczną, znajomość Pisma świętego, Ojców Kościoła z pytaniami i problemami, wyrastającymi z egzystencji i codzienności współczesnych, pragnących żyć życiem Chrystusa³ Tej samej syntezy szuka św. Tomasz, stawiając sobie jako zadanie wierność źródłom (Biblia, patrystyka, autorytety) i wyjście naprzeciw dokonującej się historii, stąd odwaga „ochrzczenia” Arystotelesa i tego wszystkiego, co może przyczynić się do głębszego wejścia w tajemnicę Boga, a przez to w tajemnicę człowieka. Casel wprawdzie nie „ochrzcił” żadnego filozofa, choć filozofia była mu też bardzo bliska, ale „ochrzcił” apollińskie misteria, posługując się nimi jako narzędziem do wyjaśnienia nie tylko sakramentów, ale całej ekonomii Bożej w ludzkiej historii. Dzięki temu język teologii stał się bardziej biblijny i bliższy współczesnemu człowiekowi niż język scholastyki. Tomasz jest niedoścignionym mistrzem syntezy, gdyż to on jako pierwszy ustalił epistemologiczny status teologii, która jest zdolna uzasadnić potrzebę *ordinis doctrinae* oraz zawiera jej racjonalne wyjaśnienie i zakorzenienie w ekonomii zbawczej. Teologię misteryjną Casela i *doctrina sacra* św. Tomasza łączy ten sam punkt wyjścia, ta sama perspektywa i ten sam element jednoczący, a jest nim, wyrażając to językiem Casela, misterium Chrystusa. To misterium Chrystusa nie pozwala na rozumienie teologii wyłącznie jako rodzaju abstrakcyjnego rozważania tajemnicy Boga, co jest skądinąd konieczne dla stałego odkrywania i pogłębiania więzi między *fides et ratio*, ale dla teologii niewystarczające. Ukazuje ono tymczasem początek teologii w wierze w Jezusa Chrystusa, Jedyne Pośrednika między Bogiem a ludźmi, który jest „kluczem” i „obiektywem” tajemnicy Boga, oraz cel teologii w kontemplacji, przeradzającej się w wieczne *visio beatifica*, której początkiem jest „kontemplacja – oglądanie” oblicza Boga-Człowieka na ziemi. Wskazuje to na rolę liturgii w powstawaniu i tworzeniu teologii. Ona bowiem jest, z jednej strony, sakramentalną obecnością Chrystusa i dokonanego przezeń dzieła zbawczego, co stanowi źródło i umocnienie wiary, a z drugiej strony pozwala tu, na ziemi kontemlować oblicze Chrystusa,

³ Por. A. Häusling. *Odo Casel – Noch von Aktualität? Eine Rückschau in eigener Sache aus Anlass des 100. Geburtstages des ersten Herausgebers*. „Archiv für Liturgiewissenschaft” 28:1986 s. 357-387, 358-359 oraz 386-387.

stając się antycypacją uszczęśliwiającej wizji w niebie. Prawda ta w przypisywanym Tomaszowi hymnie *Adoro Te devote*⁴ wyrażona została w formie modlitwy: *O memoriale mortis Domini, Panis vivus vitam praestans homini, praesta meae menti de Te vivere, et Te illi semper dulce sapere*. Tak oto mistagogia w misterium Chrystusa (mistagogia liturgiczna), o której na wstępie była mowa, jest odpowiedzią na poszukiwanie przez Casela zasady jednoczącej teologię i głęboką, rzadko dostrzeganą, więzią między średniowiecznym a współczesnym teologiem. Mistagogia liturgiczna bowiem jest nie tyle wprowadzeniem w samo przeżywanie i rozumienie liturgii, co przede wszystkim introdukcją w misterium, celebrowane w liturgii, aby mogło się urzeczywistnić w człowieku⁵

Drugim powodem odwołania się do św. Tomasza z Akwinu przy omawianiu Caselowskiego rozumienia wzajemnych relacji teologii i liturgii jest jego doktryna o trzech rodzajach mądrości, prowadzącej do poznania Boga, zamieszczona na samym początku jego głównego dzieła teologicznego⁶ Według Tomasza, odwołującego się do Tradycji Wschodu i Zachodu, istnieją: 1° mądrość Ducha Świętego, zwana też mądrością miłości, gdyż jest ona efektem poznania ponadnaukowego, dokonywanego na sposób instynktu; 2° mądrość teologii (*doctrina sacra*), zwana też mądrością wiary, oparta na świadectwie Prawdy Pierwszej, zawartej w Piśmie świętym; 3° metafizyczna mądrość rozumu. Owocami tych mądrości są: mistyka, teologia i metafizyka, tworzące zrab Tomaszowego dochodzenia do poznania Boga. Konstrukcja Tomaszowej drogi, polegającej na wyjściu od najbardziej wzniosłej Bożej perspektywy (mistyka), przez bosko-ludzką teologię do czysto ludzkiej (rozumowej) metafizyki, stanowi nie tylko metodologiczne uporządkowanie dróg poznawczych, lecz jest ukazaniem konieczności i pierwszeństwa innej niż tylko rozumowe drogi w poznawaniu Boga⁷ Pięć dróg, wiodących do Boga na mocy samego rozumu (filozofia), nie wystarczy więc do poznania Boga Objawienia, Boga Żywego, Boga Starego i Nowego Testamentu, który jest Bogiem Jednym w Trójcy. Potrzebna jest inna droga i inna dyscyplina, która ukaze Boga Objawienia. Odpowiedzią na to jest teologia, prowadząca od mądrości boskiej przez bosko-ludzką (teologia w sensie ścisłym) do ludzkiej. Teologia rodzi się z samoobjawiania się Boga człowiekowi. Jak naucza *Katechizm Kościoła Katolickiego*: „[...] Tylko sam Bóg, objawiając się,

⁴ Por. R. R a k. *Adoro Te devote*. W: *Encyklopedia Katolicka*. T. 1. Lublin 1973 kol. 108.

⁵ W Ś w i e r z a w s k i. *Pro cuius amore. Myślenie, modlitwa, czyn*. Wrocław 1984 s. 35.

⁶ *Summa Theologica* I, 1, 6. 8.

⁷ Por. Ś w i e r z a w s k i. *Pro cuius amore* s. 250.

może nam pozwolić poznać się jako Ojciec, Syn i Duch Święty. Wcielenie Syna Bożego objawia, że Bóg jest wiecznym Ojcem i że Syn jest współistotny Ojcu, czyli że On jest w Nim i z Nim tym samym jedynym Bogiem. Pośłanie Ducha Świętego przez Ojca w imieniu Syna (por. J 14, 26) i przez Syna «od Ojca» (J 15, 26) objawia, że jest On z Ojcem i Synem tym samym jedynym Bogiem [...]” (KKK 261-263). Poznanie Boga, w ujęciu Akwinaty, wychodzi od samego Boga, od mistyki, daru wiary, wyjaśnianych przez teologię, posługującą się narzędziami metafizyki⁸ Późniejsza teologia, nawet jeśli powoływała się na niego, nie zawsze była mu wierna, zatracając potrzebę pierwszeństwa trwania przy misterium. Jak stwierdza sam Casel: „Nawet do chronionej przez dogmat dziedziny teologii wciskał się czasami [...] nowoczesny duch i przejawiał się tutaj w osłabieniu głębokiego i wielkiego myślenia starożytnej teologii, na korzyść pojęcia Boga, Chrystusa, Kościoła, sakramentu, wychodzącego bardziej naprzeciw człowiekowi, jego rozumowi i jego samowoli. W ten sposób można w pełni pojąć, że nauka o misteriach, jako konsekwentne przeprowadzenie starożytnej nauki wiary, w dziedzinie kultu i mistyki kultu, była odrzucona i zwalczana przez niektórych teologów jako głupia, nieuzasadniona, nawet niebezpieczna, jako oszukańcza fatamorgana. Z drugiej strony, przedstawiciele starej teologii, którzy kształcili się na św. Tomasz z Akwinu i Ojcach Kościoła, bronili jej”⁹

Konieczność wychodzenia w teologii od kontemplacji misterium (mystyka) i zmierzanie do uszczęśliwiającej wizji w Bogu przypominał na nowo po siedmiu wiekach Odo Casel, koncentrując swą uwagę na misterium Boga z ludźmi w Chrystusie, urzeczywistnianym ciągle na nowo w liturgii.

2. MISTERIUM JAKO GŁĘBIA BOŻEGO MIŁOSIĘRDZIA I NIEUSTANNA AKTUALIZACJA ZBAWCZEJ MIŁOŚCI BOGA W KOŚCIELE

Jak Casel rozumie samo misterium? Zwraca on uwagę na sam termin „misterium”, używany świadomie przez św. Pawła w celu nawiązania do języka religijnego adresatów: „Kiedy św. Paweł mówi o «przemilczanym od wieków» lub «ukrytym misterium», to każdy starożytny człowiek wiedział zarazem, że nawiązywano tu do znanego mu języka misteriów, że tak jak jego

⁸ Por. tamże s. 251.

⁹ Casel. *Chrześcijańskie misterium kultu* s. 118.

misteria były otoczone przez święte milczenie – przez wstrząsający i wymagający czci majestat – tak też Boży plan zbawienia wyszedł z ukrytych głębi nieskończonego, milczącego Bóstwa, które objawiło się z łaski”¹⁰ Także w pojmowaniu misterium Casel opiera się na teologii św. Pawła, który pragnie dla swoich uczniów, „aby zostali w miłości pouczeni [...] ku głębszemu poznaniu tajemnicy (misterium) Boga (Chrystusa)” (Kol 2, 2) czy w innym miejscu stwierdza: „Nam oznajmił tajemnicę (misterium) swej woli, według postanowienia, które przedtem w nim powziął dla dokonania pełni czasów” (Ef 1, 9). Komentując słowa św. Pawła, Casel stwierdza: „«Misterium» jest dla niego raczej najpierw czynem Boga, wykonaniem wiecznego Planu Bożego w czynności, która pochodzi z wieczności Boga, spełnia się w czasie i w świecie i swój cel ma znów w samym Bogu”¹¹ Jest ono misterium zbawczym.

Misterium Boga zostało wypowiedziane najpełniej w Jezusie Chrystusie, dlatego może być nazwane misterium Chrystusa, zaznaczając, że „Chrystus” oznacza „Zbawiciela jako osobę wraz z Jego Ciałem Mistycznym, Kościołem”¹² Misterium Chrystusa jest więc objawieniem się Boga w zbawczym dziele swego Wcielonego Syna dla odkupienia i uświęcenia Kościoła, a obejmuje wcielenie, w którym niewidzialny Bóg widzialnie ukazał się między nami, a zwłaszcza dzieło odkupienia na Krzyżu oraz zmartwychwstanie, przez które Pan objawił swoją chwałę. Misterium to jest ściśle powiązane z misją i działaniem Ducha Świętego (*Pneuma*)¹³ Misterium Chrystusa nie wyczerpuje się w akcie historycznego wcielenia czy cierpienia i śmierci, lecz musi zaktualizować się w każdym człowieku indywidualnie przez zjednoczenie się z Chrystusem, a w Nim z innymi ludźmi. Historyczna misja Chrystusa jest ponadczasowa i wieczna. Chrystus dokonał zbawienia całej ludzkości, z którą był złączony poprzez wspólną naturę, ale tylko zewnętrznie, czyli według prawa. Zbawienie to stanie się udziałem poszczególnych ludzi, jeżeli człowiek włączy się *hic et nunc* w to misterium, poprzez misteria kultyczne (liturgia)¹⁴

¹⁰ Tamże s. 112.

¹¹ Tamże s. 70. Na temat biblijnych podstaw Caseliańskiej teologii misteriów por. M. J. Krahe. *Der Herr ist der Geist. Studien zur Theologie Odo Casels*. T. 1: *Das Mysterium Christi*. St. Ottilien 1986 s. 149-166.

¹² Casel. *Chrześcijańskie misterium kultu* s. 71.

¹³ Tamże s. 71-76.

¹⁴ Por. Krahe, jw. s. 169-191. Por. B. Migut. *Znaki Misterium Chrystusa*. Lublin 1996 s. 57.

Czym jest misterium kultyczne? Tu znów dla lepszego zobrazowania wypada zacytować samego Casela, odwołującego się również w tym przypadku do języka misteriów: „Całkowicie nowy sposób służby Bożej gminy chrześcijańskiej nie mógłby być wyrażony przy pomocy starych terminów, oficjalnego żydowskiego czy pogańskiego języka kultowego [...]. To mistyczne współdziałanie Chrystusa i Kościoła mogło jeszcze, jeśli już w ogóle, być wy tłumaczone w pewnym stopniu przez język misteriów. Oczywiście także i on musiał być oczyszczony z tego, co naturalne, i uduchowiony”¹⁵ W jego rozumieniu „misterium jest świętą czynnością kultyczną, w której fakt zbawczy staje się obecnością w rycie. Gdy społeczność kultyczna spełnia ten ryt, bierze udział w tym czynie zbawczym i zdobywa sobie przez to zbawienie”¹⁶ Rangę misterium kultycznego podkreśla fakt, że Jezus Chrystus ustanowił takie misterium jako swój testament na tym świecie: „W wieczór zdrady w przeddzień swojego cierpienia, w oczekiwaniu strasznej męki, ale także zaufaniu w zwycięstwo posłusznego oddania Ojcu, przekazał swoim uczniom mistyczne oddanie swego czynu zbawczego: «tradidit discipulis corporis et sanguinis sui mysteria celebranda» (Kanon Rzymski na Wielki Czwartek)”¹⁷

3. TEOLOGIA JAKO MISTYKA I MISTAGOGIA

Rozumienie teologii przez Casela łączy w sobie pojęcia: „misterium”, „mistyka”, „mistagogia”, *gnosis* i *eidōs*. Pojęcie „mistyka” i „mistagogia” zawierają się w takim stopniu w pojęciu „misterium”, jak kontemplacja tajemnicy miłości Boga (mistyka) i wysiłek człowieka zmierzający do poznania i umiłowania Boga (mistagogia) zawierają się w uprzedzającym działaniu Boga, objawiającego się człowiekowi, jak teologia jako słowo o Bogu zawiera się w teologii jako Słowie od Boga czy Słowie Boga (*Logos*). Teologią pierwszą jest „misterium”, a „mistyka” i „mistagogia” rodzą się z niej. „Mistyka” jest przy tym pochyleniem się nad tym misterium, jest uczestnictwem w „misterium”, a więc nie tylko jego kontemplacją, ale głównie żywym odbiorem jego zbawczej mocy (*agape*), a „mistagogia” jest pew-

¹⁵ Casel. *Chrześcijańskie misterium kultu* s. 112-113.

¹⁶ Tamże s. 149.

¹⁷ Tamże s. 158. Szerzej na temat kultycznego misterium Chrystusa w perspektywie eklezjologicznej por. T. Schneider. *Gottmenschliche Gemeinschaft. Ein Wort zum Geleit*. W: O. Casel. *Mysterium der Ekklesia. Von der Gemeinschaft aller Erlösten in Christus Jesus (Aus Schriften und Vorträgen)*. Mainz 1961 s. 23-56.

nym wysiłkiem człowieka w otwieraniu się na „misterium” (*eros*), czyli wprowadzeniem w „misterium”, ale nie tylko w jego sens, ale także w jego zbawczą moc. Teologia jako „słowo o Bogu” jest przede wszystkim „mystyką”, a dopiero wtórnie „mistagogią”. W jednym i w drugim przypadku mamy do czynienia z teologią zrodzoną z „misterium” i w służbie „misterium”. Pojęcie *gnosis* posiada nie tyle noetyczny, co egzystencjalny charakter, jest życiem misterium, czerpaniem z niego. Pokrywa się ono nieco z pojęciem „mistyki” i można je zdefiniować jako poznanie przez miłość (*agape*). *Eidos*¹⁸ to obraz i symbol zarazem, łączy się z misterium kultycznym (liturgia, sakrament). Misterium kultyczne (rytualne) zawiera w sobie obraz pierwotnego misterium zbawczego¹⁹

Casel, stwierdzając najpierw, że mistyka to nie tylko jakiś szczególny dar dla wybranych (mystyka późnego średniowiecza, hiszpańska mistyka z okresu reformy katolickiej), woła, że należy „zwrócić oczy na ową mistykę, która kwitnie w sercu samego Kościoła, jest od początku dla niego własna, z samej jego istoty, która dlatego jest dostępna wszystkim prawdziwym chrześcijanom. Wyrasta ze wspólnoty i w pełni zadowala pojedynczą duszę. Sam Chrystus czyni ją drogą, bez której nikt nie przychodzi do Ojca, i dlatego jest ona chrześcijańska i kościelna. Mamy na myśli mistykę kultu, mistykę wspólnotowej służby Kościoła [...], w której sam Pan współdziała ze swoim Kościołem i prowadzi go do wiecznego Ojca”²⁰ Odnosząc się do ówczesnej sytuacji Kościoła, stwierdza, że protestanci zagubili całkowicie ową mistykę (misterium)²¹, katolicy natomiast obiektywnie je zachowali, ale faktycznie jego żywotność została poważnie ograniczona²² Gubiąc ten istotny element kontemplacji misterium Chrystusa, nazwanej przez Casela mistyką kultu, mistyką chrześcijańską i kościelną, popada się w indywidualizm oraz subiektywizm tak w pobożności, jak i w teologii. Mistyka ta dotyczy misterium Boga samego, wewnętrznego życia Trójcy Świętej, ale jest to przede wszystkim pochylenie się nad zbawczym czynem Boga (misterium zbawcze)

¹⁸ *Eidos* w klasycznej grece oznacza przede wszystkim „kształt, formę, postać, wygląd, wzór, rodzaj, klasę”, w języku platońskim – „ideę”, u Arystotelesa – „formę”. U Casela raczej „obraz”, ale też można doszukać się znaczenia zbliżonego do „symbolu”

¹⁹ Por. Ś w i e r z a w s k i. *Pro cuius amore* s. 258.

²⁰ C a s e l. *Chrześcijańskie misterium kultu* s. 143-144.

²¹ „Pierwsze, co usunął Luter, to kanon mszalny, nosiciel eucharystycznego misterium ofiary, podczas gdy zaakceptował komunię, «ucz tę», jako środek wyrazu wiary” (tamże s. 145).

²² „[Misterium] straciło zbyt dużo przestrzeni w żywej pobożności, w stosunku do częściowo odżywiających jeszcze z czasów gotyckich, częściowo nowo występujących, bardziej subiektywnych ćwiczeń pobożnych” (tamże s. 145).

za pośrednictwem liturgii (misterium kultyczne). Mistyka (teologia) w liturgii i dzięki liturgii (misterium kultyczne) przemienia „słowo od Boga” w „słowo o Bogu” i słowo „do Boga”, a mistagogia pozwala to misterium lepiej zrozumieć po to, by nim żyć.

Przeciwstawiając mistykę chrześcijańską mistyce niechrześcijańskiego Wschodu, która opiera się „na indywidualnej drodze, przez oczyszczające i koncentrujące metody, w ucieczce od świata, ascezie i odwróceniu od wspólnoty, dostępu do bóstwa, a często wzrostu w nim”²³, stwierdza, że mistyka chrześcijańska „działa razem z łaskawie się objawiającym, pojawiającym się na ziemi Bogiem” Mistyk bierze udział w czynie zbawczym Boga i współprzeżywa z Nim cierpienia i nowe życie. Mistyk „staje się jedno z Bogiem kultu wspólnoty i ze wszystkimi członkami związku, w miłości i wspólnocie z Bogiem, nie występując przez to z granic stworzenia” Pochodzenie tej mistyki „z tego, co boskie, a nie tylko z ludzkiej tęsknoty, jej zwiążanie z autorytatywną formą i wspólnotą, daje tej mistyce niezależną od podmiotu pewność, prawidłowość i spokój, wielkość przewyższającą jednostkę. Nie tylko *eros* jako dążenie do bóstwa, lecz i chrześcijańska *agape*, *caritas* Ojców Zachodnich, która pochodzi z wysoka i łaskawie się udziela, która z Boskiego centrum wszystko otrzymuje i przenika, może się tu rozwijać w pokornym oddaniu się Bogu i w służbie braciom. Ponieważ jednak wspólnota wyrasta nie z tych samych ludzkich dążeń, lecz jest tworzona przez stojącą ponad nią zasadą, zostaje zachowana osobowość w jej szczególnej godności”²⁴

Teologia jest więc mistyką, bo pochodzi od Boga; jest ona byciem przy Bogu objawiającym się; jest ona wchodzeniem w misterium, ale o wiele bardziej jest ona trwaniem przy objawiającym się Bogu i „współprzeżywaniem” z objawiającym się Bogiem. Rodzi się ona z doświadczenia misterium kultycznego (liturgia), zarówno z doświadczenia objawienia się zbawiającego Boga, jak też z doświadczenia wspólnoty, przy czym zachowuje ona w pełni wymiar personalistyczny. Tak rozumiana teologia jako poznanie mistyczne „akcentuje nie samą tylko konieczność intensyfikowania miłości, ale raczej pogłębiania nowej świadomości, dojrzewającej w zetknięciu z misterium Chrystusa”²⁵

Teologia jest gnozą (*gnosis*) w rozumieniu patrystycznym, która nie polega na teoretycznej wiedzy o Bogu, na poznaniu przez dedukcję, dyskursyw-

²³ Tamże s. 146.

²⁴ Tamże s. 147.

²⁵ Świerzański. *Pro cuius amore* s. 254.

nym poszukiwaniu, ale na życiu z Bogiem, na egzystencjalnym ujęciu Chrystusowego działania oraz dzięki Duchowi Świętemu jest żywą wspólnotą z Bogiem. „Wiara i *gnosis* są więc stopniami poznania – z tym że *gnosis* zasadniczo identyfikuje się z *agape*, która jest pełnym i trwałym związkiem z Chrystusem. Podstawą prawdziwej teologii w tym ujęciu nie jest dedukcyjnie uporządkowany system, ale moc zmartwychwstałego *Kyriosa*, który otwierając Pisma (J 2, 22) ustawia teologię we właściwym kierunku”²⁶ Teologia jako gnoza rodzi się, w ujęciu Casela, z misterium kultycznego, czyli z liturgii, bo tylko w niej może nastąpić spotkanie ludzkiej egzystencji z Chrystusowym działaniem, to w niej i przez nią *Pneuma* (Duch Święty) buduje wspólnotę ludzi z Bogiem. Zadaniem teologii jako gnozy jest *koinonia* (wspólnota – współżycie) w wierze ze Światłem objawionym w misterium²⁷

4. TEOLOGIA JAKO OGLĄDANIE BOGA W ŚWIETLE LITURGII

Teologia jest „ogładem misterium Boga w świetle liturgii” (*eine im Geist der Liturgie Gesamtschau*), w świetle jej symboliki w obrazie, jaki ona tworzy. W świetle tym możliwe jest odkrycie, a zarazem wyrażenie istoty chrześcijaństwa (*Gesamtaussprache über das Wesen des Christentums*)²⁸ Co więcej, najwartościowsza jest teologia ukazująca Bożą rzeczywistość przez pryzmat celebrowanego misterium, przez pryzmat jego symboliki, która „otwiera rozległy i fascynujący wymiar rzeczywistości zbawienia, odkrywa jego chrystocentryzm, wydobywa personalny charakter sakramentalnego pośrednictwa i tym samym wnosi płodną inspirację” do dalszych rozważań teologicznych i duchowości²⁹ Liturgia umożliwia teologii ciągłe uczestnictwo w misterium i ponawianie dialogu, który w niej się dokonuje. Jest ona bowiem „Logosem, który rodzi się z mistycznego milczenia”³⁰, ale też „dzięk-

²⁶ Tamże s. 258; por. Krahe, jw. s. 110-113.

²⁷ Świerzański. *Pro cuius amore* s. 256. Na temat Caseliańskiej koncepcji teologii jako gnozy i mistyki (*sakramentalne Christismystik*) por. A. Schilson. *Theologie als Sakramententheologie. Die Mysterientheologie Odo Casels*. Mainz 1982 s. 108-131.

²⁸ W. Świerzański. *Dynamiczna „Pamiętka” Pana. Eucharystyczna anamneza Misterium Paschalnego i jego egzystencjalna dynamika*. Kraków 1980 s. 94.

²⁹ Tenże. *Pro cuius amore* s. 258.

³⁰ O. Casel. *Die Liturgie als Mysterienfeier*. Freiburg 1923³ s. 157.

czynną pieśnią Oblubienicy”³¹ Największa jednak wartość liturgii to obecność i działanie Chrystusa. „Chrystus jest mądrością Bożą [...] i skoro przez wiarę ogarniętą miłością, czyli przez gnozę, możemy dotrzeć do obecnego w liturgicznym misterium Chrystusa, to trzeba tylko «w rzecz wstąpić», by w niej odnaleźć złotą nić teologicznych wątków, a także bogaty budulec do ich snucia”³² W takim rozumieniu pojęcia teologii i liturgii w dużym stopniu pokrywają się. Teologia wychodzi z liturgii i do liturgii prowadzi. Teologia jest mistagogią, a głównym powołaniem teologa jest bycie mistagogiem.

Teologia jest służbą w poznawaniu, coraz głębszym rozumieniu i wyjaśnianiu prawdy misterium. Cała historia zbawienia, rzeczy przeszłe i przyszłe są obecne w misterium kultu i pomimo że jest to droga do wszystkich pokoleń ludzkich, człowiek zatracił wrażliwość na misterium, na jego symboliczny i obiektywny wymiar. Oto sposób myślenia Casela, opisującego stosunek Chrystusa i Kościoła do symbolicznego języka misteriów oraz ich percepcję w historii Kościoła. Starożytnym Grekom „nietrudno było uwierzyć w pośredniczące przekazywanie Boskiego życia przez religijne symbole, a własną religijną czynność, która współgrała z życiem bóstwa [...] uważać za czynność symboliczną, która wznosiła się do boskiego życia. Symboliczne, przekazujące moc rytury były odpowiednie do ich istoty” Kościół, idąc za wolą swego Pana, nie „zniósł tego antycznego myślenia, ale je wypełnił” Wola ta objawiła się najpierw w tajemnicy wcielenia: „symboliczne myślenie zostało bowiem uświęcone i przebóstwione, odkąd wieczny Logos sam zjawił się w ciele i my patrzyliśmy na chwałę Boga w obliczu Chrystusa”³³ Wola Chrystusa objawiła się jeszcze bardziej wprost, gdy zostawiła Kościołowi swoje misteria. „[...] Nie można dziwić się, że Pan przy swoim odejściu pozostawił nam swoje misteria jako znak swojej Boskiej obecności, że św. Jan, najgłębszy Ewangelista, w swojej «pneumatycznej Ewangelii», podkreśla właśnie tak bardzo misteria” O ile chrześcijanie pochodzenia hellenistycznego pojmowali misterium Chrystusa, łatwiej nawet niż Żydzi, o tyle wśród ludów germańskich „pojawiło się nowe myślenie, w którym człowiek jako jednostka, odłączony od danej przez Boga całości, coraz bardziej siebie samego przesuwiał do centrum, sam sobie nadawał własne prawo i budował sobie swój własny świat, w którym już nie było żadnego nadrzędnego, obiektywnego Boga, z którym stworzenie mogłoby wejść w realną relację” Konsekwencją tego jest zatracenie myślenia symbolicznego, otwartego na nad-

³¹ Tenże. *Mysterium der Ekklesia* s. 98.

³² Świerzański. *Pro cuius amore* s. 257.

³³ Casel. *Chrześcijańskie misterium kultu* s. 115-116.

przyrodzoność i obiektywność tego, co niewidzialne. „Przedmioty natury były subiektywizowane. Mogłyby one być co najwyżej uważane za dowolne «obrazy zmysłowe», tzn. ludzkiego subiektywnego zmysłu. Były one pozbawione obiektywnej, niezależnej wartości i dlatego nie mogły już udzielać żadnej boskiej siły. [...] To analityczne, atomizujące myślenie odbóstwo świat i burzyło wszelką wspólnotę”³⁴ Zadaniem teologii jest więc przywrócenie wartości myślenia kategoriami holistycznymi, zdolnymi ująć misterium Boga, objawiającego się w działaniu, a aktualizującemu swe działanie zbawcze w misterium kultu. Zadaniem teologii jest przywrócenie myślenia symbolicznego, zdolnego uchwycić Boże objawienie wyrażone w misterium kultu, czyli w języku symbolu liturgicznego. Stąd potrzeba ponownego wprowadzenia w takie myślenie, potrzeba teologii jako wprowadzenia w misterium.

Teologia jest mistagogią nastawioną na eschatologię. Pełnia prawdy, pełnia zbawienia, uobecnianego w misterium kultycznym, zostanie osiągnięta w widzeniu uszczęśliwiającym w bezpośrednim uczestnictwie w niemożliwym do wypowiedzenia misterium Boga. Taka perspektywa teologii pokrywa się z ostateczną perspektywą i spełnieniem misterium kultycznego. Ale także ten cel osiąga teologia poprzez koncentrację na misterium kultycznym.

Teologia jest kontemplacją misterium, czyli kontemplacją Boga w Jego działaniu. Jest ona przede wszystkim mistyką pochyloną nad misterium kultycznym, poprzez które dochodzi się do oglądania całości misterium Boga w perspektywie wieczności (*visio beatifica*). Teologia to mistagogia w misterium celebrowane (kultyczne), przez nie w misterium, będące tajemnicą działania Boga, który przez to dokonuje samoobjawienia (ekonomia Boża staje się teologią – słowem Objawienia). Liturgia – misterium kultyczne jest miejscem syntezy teologii jako słowa (działania Boga) i teologii jako słowa o Bogu, a właściwie słowa do Boga (mistagogia). Tu rozumie się lepiej, że teologia dla Casela to przede wszystkim mistyka. Casel stwierdza: „Teologia wypowiada się w pierwszym rzędzie i w najczystszy sposób w modlitwie Kościoła, czyli w liturgicznym uwielbieniu Boga”³⁵ Jeśli teologia Hansa Ursa von Balthasara jest „teologią na klęczkach”, to teologia Casela jest teologią we wszystkich postawach liturgicznych. Jest ona mistyką, gnozą, oglądem i mistagogią w liturgii. Wczytując się w główne dzieło Casela *Das christliche Kultmysterium*, można wyraźnie zaobserwować fakt, że ukazuje

³⁴ Tamże s. 116.

³⁵ O. Casel. *Glaube, Gnosis, Mysterium*. Münster 1941 s. 18.

on cel misterium kultycznego (liturgia w swym wymiarze celebracyjnym) jako ogarnięcie całego życia człowieka i życia wszystkich ludzi.

5. DALsze DOJRZEWANIE TEOLOGII MISTERIÓW I TEOLOGII MISTERYJNEJ

Wszystko to, co zostało powyżej powiedziane o Caseliańskim sposobie pojmowania uprawiania teologii, nie oznacza, że Casel kierował się jakąkolwiek pogardą wobec tego, co dedukcyjne, abstrakcyjne, systematyczne czy też systemowe. Wystarczy zauważyć jego gruntowne studium misterium i wypracowany przezeń cały system teologii misterium (refleksja nad misterium), która stanowi fundament teologii liturgii i sakramentów. W ujęciu Casela jest to jednak wtórne wobec samego sposobu uprawiania teologii, metody teologii, postawy teologa. Wszystko to powinno wyrastać z aktualizacji misterium Chrystusa i ukazywać całą rzeczywistość w perspektywie celebracji tegoż misterium (teologia misteryjna). Takie rozumienie teologii zostanie później określone jako *teologia prima* (por. KL 16) oraz jako warunek i podstawa każdego rodzaju i modelu teologii.

Zarówno teologia misteriów (system teologiczny), jak i teologia misteryjna – mistagogia (sposób uprawiania teologii) nie zostały przez Casela doprowadzone do pełnej systematyzacji i precyzji. Przy „niedokończonym” systemie teologicznym (teologia misterium) ogromne znaczenie mają propagatorzy i interpretatorzy, dzięki którym system staje się coraz bardziej zwarty i jasny. Nie będzie więc przesadą stwierdzenie, że Burkhard Neunheuser³⁶, a jeszcze bardziej twórczy Salvatore Marsili³⁷ przyczynili się do wypracowania historiozbawczego systemu teologii misteriów w odniesieniu do liturgii i sakramentów. Wśród intelektualnych spadkobierców i interpretatorów Casela znajduje się też Achille Triacca³⁸. Cały duch jego teologii jest

³⁶ Por. A. M. Triacca. *Dom Burkhard Neunheuser interprete di Dom Odo Casel (Rassegna bibliografica)*. „Salesianum” 40:1978 s. 625-632.

³⁷ Głównymi dziełami Marsilego, ukazującymi Caseliańską perspektywę liturgii i sakramentów, są: *La liturgia, momento della storia della salvezza*. W: *Anàmnesis*. T. 1: *La liturgia, momento nella storia della salvezza*. Casale Monferrato 1979² s. 33-156 oraz *I segni del mistero di Cristo*. Red. M. Alberta. Roma 1987.

³⁸ Por. *Odo Casel e il movimento liturgico*. „Ephemerides Liturgicae” 101 1987 s. 153-181; *Odo Casel i Ruch Liturgiczny*. „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 41 1988 s. 105-128; *Odo Casel, OSB. A 50 anni dalla sua morte*. „Rivista liturgica” 85:1998 s. 845-852.

Caseliański, a sam Triacca wyraźnie umieszcza siebie wśród kontynuatorów jego idei. Istotne znaczenie dla ostatecznego okrzepnięcia i ukształtowania systemu Caseliańskiego, w dzisiejszym rozumieniu, mają dokumenty Urzędu Nauczycielskiego Kościoła, najpierw encykliki Piusa XII *Mystici Corporis Christi* (1943) i *Mediator Dei* (1947), następnie konstytucje Soboru Watykańskiego II, zwłaszcza Konstytucja o liturgii *Sacrosanctum Concilium* (1963), Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium* (1964) oraz Konstytucja o Objawieniu Bożym *Dei verbum* (1965), a ostatnio *Katechizm Kościoła Katolickiego* (1992) oraz encyklika Jana Pawła II *Ecclesia de Eucharistia* (2003). Dokumenty te nie tylko stanowią urzędową akceptację teorii Casela, ale także przekonują, że teoria ta znajduje swoje zastosowanie w soteriologii, eklezjologii i sakramentologii. *Katechizm Kościoła Katolickiego* mówi wprost o ekonomii sakramentalnej (KKK 1076-1209).

Marsili³⁹ i Triacca⁴⁰ byli też kontynuatorami teologii mistagogicznej, którą określili mianem teologii liturgicznej (*teologia liturgica*). Triacca dodał do niej nową metodologię, opartą na rozumieniu liturgii jako celebracji zbawczego misterium dla życia człowieka. Przyjął on, że analizując teologicznie celebrację, można wejść w obręb oddziaływania misterium i pogłębić jego rozumienie. Podobnie też celebracja liturgiczna pozwala lepiej rozumieć życie chrześcijańskie w odniesieniu do zbawczego misterium oraz obecność i działanie misterium w życiu.

³⁹ Syntezę swoich poglądów na temat teologii liturgicznej zawarł Marsili w opracowaniu: *Teologia liturgica*. W: *Nuovo dizionario di liturgia*. Red. D. Sartore, A. M. Triacca. Cinisello Balsamo 1988³ s. 1508-1525.

⁴⁰ Do jego głównych publikacji na temat teologii liturgicznej należą: *Le sens théologique de la liturgie et/ou le sens liturgique de la théologie. Esquisse initiale pour une synthèse*. W: *La liturgie: son sens – son esprit – sa méthode. Liturgie et Théologie. Conférences Saint-Serge. XXVIIIe Semaine d'études liturgiques. Paris, 30 juin – 3 juillet 1981*. Red. A. M. Triacca, A. Pistoia. Bibliotheca Ephemerides Liturgicae – Subsidia 27. Roma 1982 s. 321-337; „*Liturgia*” „*locus theologicus*” o „*theologia*” „*locus liturgicus*”? *Da un dilemma verso una sintesi*. W: *Paschale Misterium. Studi in memoria dell'Abate Prof. Salvatore Marsili (1919-1983)*. Red. G. Farnedi. Studia Anselmiana 91. Analecta Liturgica 10. Roma 1986 s. 193-233; *Teologia della liturgia o teologia liturgica? Contributo di P. Salvatore Marsili per una chiarificazione*. „*Rivista liturgica*” 80: 1993 s. 267-289.

BIBLIOGRAFIA

- Alberta M.: La teologia liturgica di Odo Casel. „L'Osservatore Romano” 127:1987 nr 97 s. 5.
- Boghnini P. S.: Odo Casel e il cristianesimo come religione di mistero. Verona 1999.
- Bozzolo A.: Mistero, simbolo e rito in Odo Casel. Città del Vaticano 2003.
- Dürig W.: Zur Mysterienlehre Odo Casels. „Theologie und Glaube” 30:1987 s. 134-137.
- Gozier A.: La porte du ciel. Ré-actualiser le mystère avec Odon Casel. Paris 1987.
- Hänggi A.: Das Gedächtnis in der Liturgie. W: Gedächtnis, das Gemeinschaft Stifftet. Hrsg. von K. Schmid. München 1985 s. 108-124.
- Lies L.: Kultmysterium heute – Modell sakramentaler Begegnung. Rückschau und Vorschau auf Odo Case. „Archiv für Liturgiewissenschaft” 28:1986 s. 2-21.
- Marsili S.: Das Gedächtnis des Herrn in der Theologie der Gegenwart, besonders in der Schau Odo Casels. „Archiv für Liturgiewissenschaft” 22:1980 s. 9-29.
- Mayer H. B.: Odo Casel Idee der Mysteriengegenwart in neuer Sicht. „Archiv für Liturgiewissenschaft” 28:1986 s. 388-395.
- Nawar A.: Der christliche Opferbegriff im Denken Odo Casel. Mainz 1987.
- Neunheuser B.: Der Beitrag Odo Casels zum Verständnis der Gegenwart Christi und seiner Heilstat in der liturgischen Feier. W: Praesentia Christi. Düsseldorf 1984 s. 278-292.
- Mysteriengegenwart. Ein Theologumenon inmitten des Gespräch. „Archiv für Liturgiewissenschaft” 3:1952 s. 104-122.
- Problem obecności Mysterium w liturgii w dziełach O. Casela. „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 41 1988 s. 129-135.
- La teologia di Odo Casel. „Notitiae” 23:1987 s. 1136-1138.
- Plooi J.: De mysterie-leer van Odo Casel. Zwolle 1964.
- Santagada O. D.: Dom Odo Casel. Contributo monografico per una bibliografia generale delle sue opere, degli studi sulla dottrina e della sua influenza nella teologia contemporanea. ALW 10:1967 s. 7-77.
- Schilson A.: Christentum als Mysterienreligion. „Allgemeine Zeitung” 136:1986 nr 224 z 27.09.1986 s. 37.
- Das Christus-Mysterium braucht das Zeichen. Odo Casel, der bedeutende Reformer der Liturgie. „Rheinischer Merkur/Christ und Welt” 41 1986 nr 40 z 26.09.1986 s. 22.
- Ein Leben im Zeichen der Mystagogie. „Katechetische Blätter” 111 1986 s. 707-710.
- Geist-Theologie als Mystagogie. Zu den Casel-Studien von Maria Judith Krahe. „Archiv für Liturgiewissenschaft” 29:1987 s. 375-384.
- Theologie als Sakramentaltheologie. Die Mysterientheologie Odo Casel. Mainz 1982. Tübinger theologische Studien 18.
- Świerza wski W.: Misterium i mystagogia. Odo Casel, OSB (1986-1948). W: t e n z e. Pro cuius amore. Myślenie, modlitwa, czyn. Wrocław 1984 s. 249-260.
- Odo Casel – mystagog i teolog. „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 31 1987 s. 310-318.
- Tricca A.M.: Odo Casel e il movimento liturgico. „Ephemerides Liturgicae” 101 1987 s. 153-181.

THEOLOGY FAITHFUL TO THE MYSTERY
ACCORDING TO ODO CASEL OSB (1886-1948)

S u m m a r y

The article is an attempt at collecting the most important motifs of Odo Casel's mystery theology. The author compares the thought of the Benedictine monk of Maria Laach with St Thomas Aquinas' doctrine, finding in the works by both these theologians a common idea of attachment to Christ's mystery that is best revealed in liturgy. They are also connected by the conception of a mystical cognition of God, according to which the way of this cognition leads from contemplation of the mystery (mysticism) through theological explanation to metaphysics.

According to Casel, the mystery of Christ is the revelation of God in the Son's salutary work for the redemption and sanctification of the Church. Man is included in the mystery by cult mysteries, that is by liturgy. The process of contemplation of this mystery is defined here as mysticism, and the initiation in the mystery through liturgy is mystagogy.

Theology serves the mystery. It is a mystical cognition, as it comes from God and it is participation in His revelation. It is born from the experience of the cult mystery, i.e. from liturgy, hence it is gnosis in the patristic understanding of the word, consisting in existential experiencing God. In this meaning theology is mystagogy, or initiation in the mystery of Christ that goes on in liturgy. It does not only focus on the cult mystery, but it introduces one into the eschatological mystery of God.

In the conclusion the author describes the way in which Casel's thought has influenced the development of the theology of mysteries, that is of the system based on understanding theology as mystagogy (mystery theology), pointing to its effect on the documents of the Church, including the Constitutions of the Vatican Council II.

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: Odo Casel, teologia misteryjna, misterium, mistagogia.

Key words: Odo Casel, mystery theology, misterium, mystagogy.